

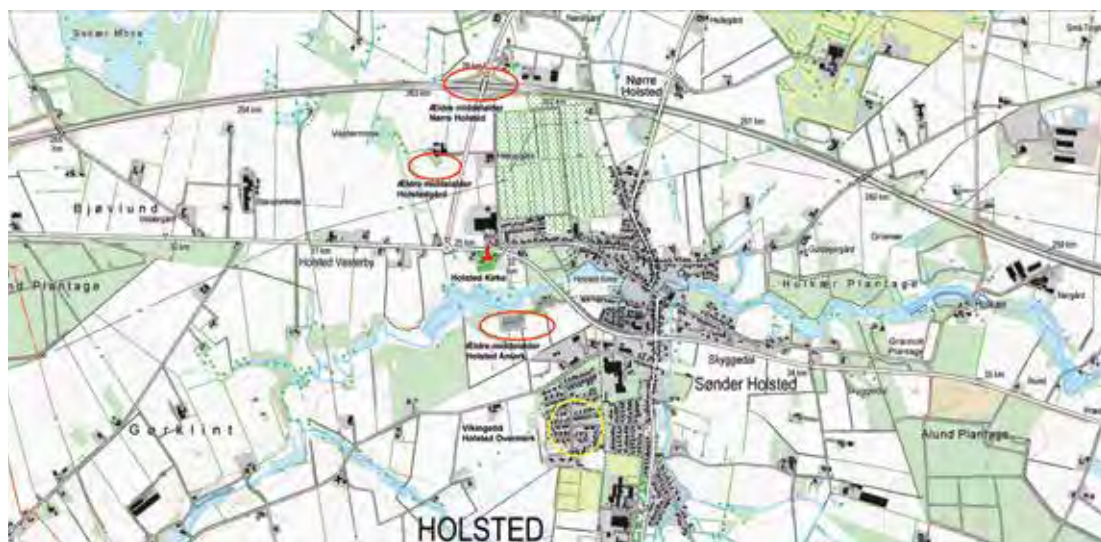
Holsted i middelalderen

Af Lars Grundvad og Martin Egelund Poulsen

Indledning

I 2018 fik arkæologerne fra Museet på Sønderkov muligheden for at deltage i et nyt forskningstiltag arrangeret af en række lokalmuseer¹ i samarbejde med Aarhus Universitet. Projektet kaldes MIRUDA (Middelalderens Rurale DANmark). På det tungere fagplan ønskede Museet på Sønderkov ved sin deltagelse at belyse fraværet af jordgravede toftegrænser i det nuværende Vejen Kommune, hvilket må siges at være et emne,

der måske kun interesserer en begrænset skare. Men lige så vigtigt var det at fremlægge alle de udgravninger fra Museets ansvarsområde, som rummede levn efter middelalderlige landbebyggelser. Årsagen var, at middelalderudgravningerne nærmest ikke var behandlet fagligt, indtil dette forskningsprojekt blev påbegyndt. Første resultat af landsbyggenemgangene udkom i 2017-udgaven af *Fra Ribe Amt*, hvor Vejen by blev behandlet. Derefter blev Brørup belyst

Bebyggelserne i og omkring det nuværende Holsted ses her placeret på et vejkort for overblikkets skyld.
Grafik: Museet på Sønderkov.

i samme årbog fra 2019, og nu er turen således kommet til Holsted og omegn.²

Mens Holsted kun er meget sparsomt kendt fra de ældste historiske kilder, har egnen igennem snart to årtier været scene for talrige, spændende arkæologiske undersøgelser, som modsat de skriftlige kilder beretter stort om en landsbys udvikling fra vikingetiden og frem. Faktisk er det muligt at belyse langt flere perioder for byens ældste udvikling end de, der behandles heri, men det ville kræve et mindre bogværk at præsentere alle perioder fyldestgørende.

For nærværende artikel er det værd at bemærke, at man for at forstå Holsteds vikingetid og middelalder skal forholde sig til et forholdsvist stort areal, som strækker sig fra Holsted Overmark i syd til motorvejsramperne ved Nørre Holsted, og derimellem er der flere pladser at forholde sig til. Men hvorfor er der så mange bebyggelser netop ved Holsted?

Landskabet

Svaret kan præsentationen af det lokale landskab give, for landskabet omkring Holsted skaber en række naturlige rammer og afgrænsninger for bebyggelsernes udvikling. Således er der overordnet set tale om ganske højtliggende, sandede og derfor veldrænedede plateauer, som alle skabte gode forudsætninger for det landbrug, egnens beboere havde som den daglige forudsætning for livet. Plateauerne var alle afgrænsede af åer og vådområder. Via åløb var der navnlig kontakt og udveksling med naboegnene, hvorimod moserne og vådområderne mere fungerede som afgrænsende faktorer.

Egnens kontakt med nabolandsbyerne foregik dog ikke kun via vandløbene. Vi har også kendskab til talrige gravhøjtomter, som indgik i lange forløb af gravhøje. Vi ved, at mange af disse linjer afspejler oldtidens vejssystemer, og dermed er det klart, at der var gode landfærdselsårer.

Holsted havde dog ikke kun kontakt med de nærmeste sydjyske regioner og byer. Handelsnettet strakte sig langt ud i Europa, hvilket bl.a. importvarer som rhinsk basalt tydeligt viser. Holsted lå godt placeret i indlandssjælland, så landsbyen samt de omkringliggende gårde flyttede gradvist rundt på egnen igennem jernalderen og helt op til middelalderen, indtil kirken blev stedfast.

Vikingetidens Holstedbønder

På de udgravninger, som gennem mange udgravningskampagner er udført i forbindelse med parcelhusudstykningsplanerne på de højtliggende, fintsandede jorder ved Holsted Overmark syd for Holsted Å, dukkede de første tegn på Holsteds vikingetid op i 1998. Lokaliteten er overordnet set kendetegnet ved at rumme arkæologi fra jernalder til vikingetid med gode bevaringsforhold, som for mange aspekter har bidraget med ny viden.

Allerede ved disse første undersøgelser blev der fundet spor efter en gård fra vikingetiden i form af et treskibet, tømmerbygget langhus. Det var så monumentalt, at daværende museumsleder Svend Aage Knudsen mente, at der måtte være tale om et decideret stormandssæde, hvilket han skrev om i Museet på Sønderskovs medlemsblad *Museumsavisen* nr. 32 i 1998. Siden da er vores viden om vikingetidens byggeri forbedret,

Til venstre ses udgravningsplanen af den samlede vikingetidsgård, som første gang blev beskrevet af museumsleder Svend Aage Knudsen. Til højre ses den rekonstruktionstegning, som han sidenhen udfærdigede på baggrund af udgravningsplanerne. Grafik: Museet på Sønderkov.

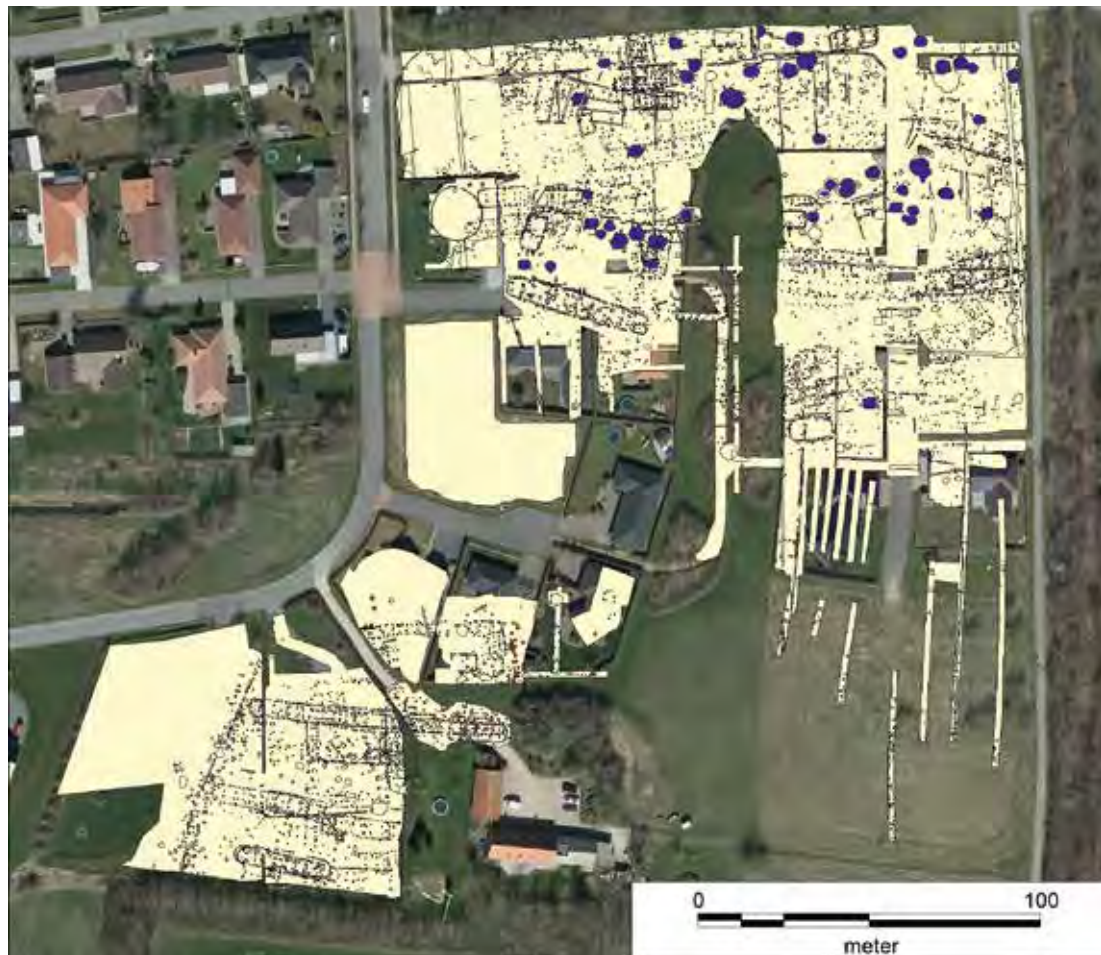
Tegning: Svend Aage Knudsen for Museet på Sønderkov.

og vi ved derfor nu, at det udgravede langhus snarere var hovedhuset på en mere "normal" gård. Storhuset viste sig nemlig at indgå i en velbevaret og velafgrænset gårdenhed, som højst sandsynligt skal dateres til den tidlige del af vikingetiden. Langhuset blev af Knudsen beskrevet som ca. 42 m langt og konstrueret med buede langvægge og tagbærende stolpesæt trukket ud i gavlene; træk som ganske klart viser, at der er tale om et hus fra vikingetiden. Nord for hustomten blev der opdaget to mindre, men meget velbevarede udhuse, som var nord-syd orienterede og placeret, så de dannede en afgrænsning af gården mod øst og vest. Fra nordgavlene af udhusene strakte sig hegnsforløb ind mod centrum, hvormed gårdspladsen fremstod klart.

Allerede i 1999 blev de omkringliggende parceller undersøgt, og de bød på fundet af flere mindre treskibede huse, en hel del hegnsforløb samt ikke mindre end syv gru-

behuse – hvilket vil sige nedgravede håndværkshytter. Hermed kunne det tydeligt ses, at den formodede vikingetidsbebyggelse havde et ganske stort omfang, men det blev også tydeligere, at bebyggelsens datering strakte sig i kontinuerlig forstand længere tilbage i jernalderen. Med byggemodningerne i 2001 blev der igen påvist tidlig vikingetidsbebyggelse på arealerne ved Holsted Overmark, men det er værd at bemærke, at bebyggelsen endnu i dag ikke er afgrænset mod nord, syd og øst, mens den ser ud til at være afgrænset mod vest.

Der er ved indgangen til 2020 erkendt mere end 40 grubehuse ved udgravningerne ved Holsted Overmark; enkelte er tilmed opført i flere faser. Grubehuse er ofte knyttet til tekstilproduktion, hvilket der også er belæg for i husene ved Holsted Overmark, da der i flere af dem er fundet vævewægte og tenwægte. Der kendes endda spor efter placeringen af selve opstadvæven i form af

De samlede og omfattende udgravningsresultater ved Holsted Overmark set på et luftfoto. Status er lavet ved indgangen til 2020. Med blåt er de mange nedgravede håndværkshytter markeret.

Grafik: Museet på Sønderkov.

to stolpehuller på gulvfladen i et af grubehusene, mens der i et andet blev fundet ubrændte vævevægte inden for et lille område, hvor der sandsynligvis også har været placeret en væv. Desværre blev ikke alle

grubehusene tildelt lige stor opmærksomhed under de forskellige udgravningskampanjer, hvorfor nogle af deres informationer er gået tabt. Det kan dog med sikkerhed siges, at langt de fleste grubehuse ved Hol-

sted Overmark tilhører en simpel konstruktionstype. I flere af disse nedgravede huse blev der fundet spor efter væggene af pæle og/eller stolper langs randen, mens andre grubehuse fremstod rektangulære med spor efter stavbyggede vægge. Sidstnævnte anses oftest som et yngre karaktertræk, så det er sandsynligt, at vikingetidsbebyggelsen strækker sig ind i den yngre del af vikingetiden.

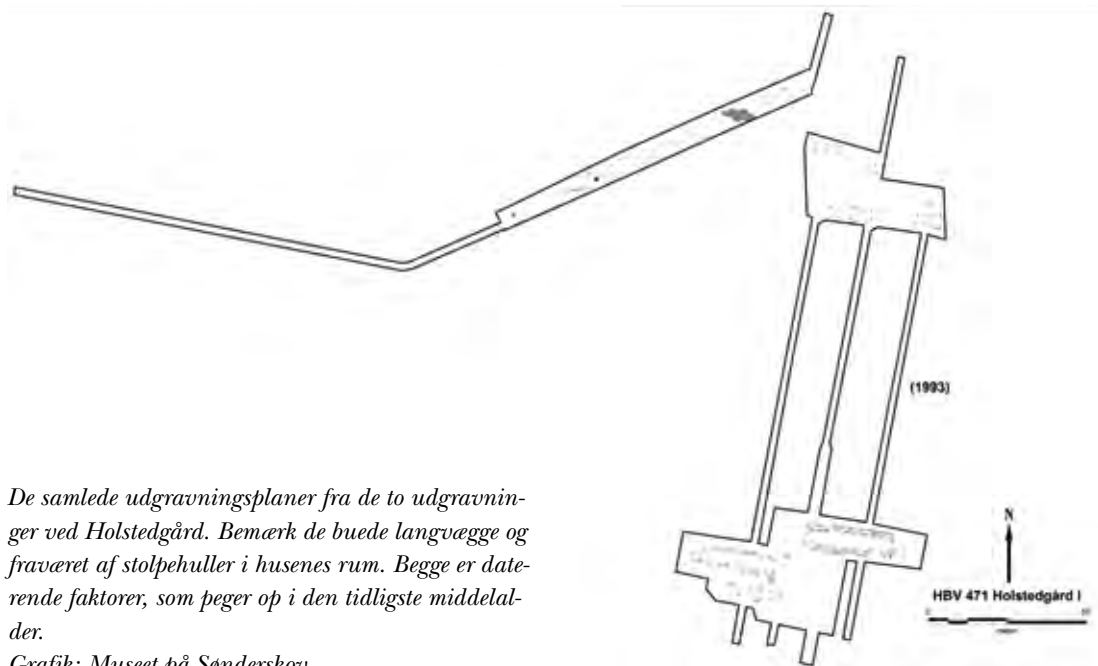
Ved slutningen af 900-årene lader det til, at beboerne forlod området – men spørgsmålet er så: Hvor flyttede de hen?

Vikingetid og ældre middelalder ved Nørre Holsted

Takket være amatørarkæologerne – som i

dag hyppigt er udstyret med metaldetektorer – kan vi se, at nogle af Holsteds vikingetidsbønder flyttede over på nordsiden af Holsted Å. Det er ikke prangende metaller, der er fundet her, men derimod hverdagens sager, der dukker op af mulden. Eksempelvis blytenvægte, som både kan dateres og berette detaljeret om en fortsættelse af tekstilproduktionen ved Holsted, og ikke mindst viser de, hvor man boede og arbejdede.

Faktisk kender vi arkæologisk til en smule af den bebyggelse, som ligger netop dér. Udgravningen ved den gård, som i dag hedder Holstedgård, er foretaget af to omgange; henholdsvis ved indkørslen til gården og syd derfor ned mod Ravnsø Mose mod sydvest. Det ene projekt blev gennemført tilba-

De samlede udgravningsplaner fra de to udgravninger ved Holstedgård. Bemærk de buede langvægge og fraværet af stolpehuller i husenes rum. Begge er daterende faktorer, som peger op i den tidligste middelalder.

Grafik: Museet på Sønderskov.

ge i 1993 af arkæolog Per Ole Rindel, og det andet i 2015 af nærværende forfattere. Projekterne var ikke store omfangsmæssigt, men når de samles, er de ganske informative. De vidner sammen om en bebyggelse, som tilsyneladende bliver påbegyndt i slutningen af vikingetiden eller den allertidligste middelalder, og herfra har middelalderens beboere haft frit udsyn ned mod kirken, Holsted Å og over mod den store gård, der lå på åens modsatte side.

Husene ved Holstedgård er primært dateret ud fra deres typer, hvor særligt de buede vægge og fraværet af tagbærende stolper i husenes rum viser, at gårdene skal dateres til middelalderens begyndelse. Men som supplement og hjælpemiddel blev der også fundet enkelte potteskår ved udgravningerne. Da flere af skårene, der entydigt var fra middelalderen, blev fundet i de huse, der ikke var af den ældste type, stod det klart, at bebyggelsen her endnu eksisterede lidt op i middelalderen. Og eftersom der ikke klart blev erkendt landsbylignende faktorer, kan det måske endda forsigtigt antages, at de fundne gårde er de ældste faser af netop Holstedgård. Tanken er fristende, og det er ikke helt uset, at eksisterende gårde kan trækkes langt tilbage i middelalderen.³ 200-400 m nord for Holstedgård blev der i årene 1992-93 og 1998 undersøgt et knap 2,5 hektar stort areal ved Nørre Holsted.⁴ Udgravningerne blev foretaget i forbindelse med anlæggelsen af E20-motorvejen mellem Kolding og Esbjerg samt den efterfølgende nedgravning af en hovedvandle-ning mellem Hovborg og Esbjerg. Pladsen er bedst kendt for den indhegnede landsby i to faser fra førromersk jernalder per. III.

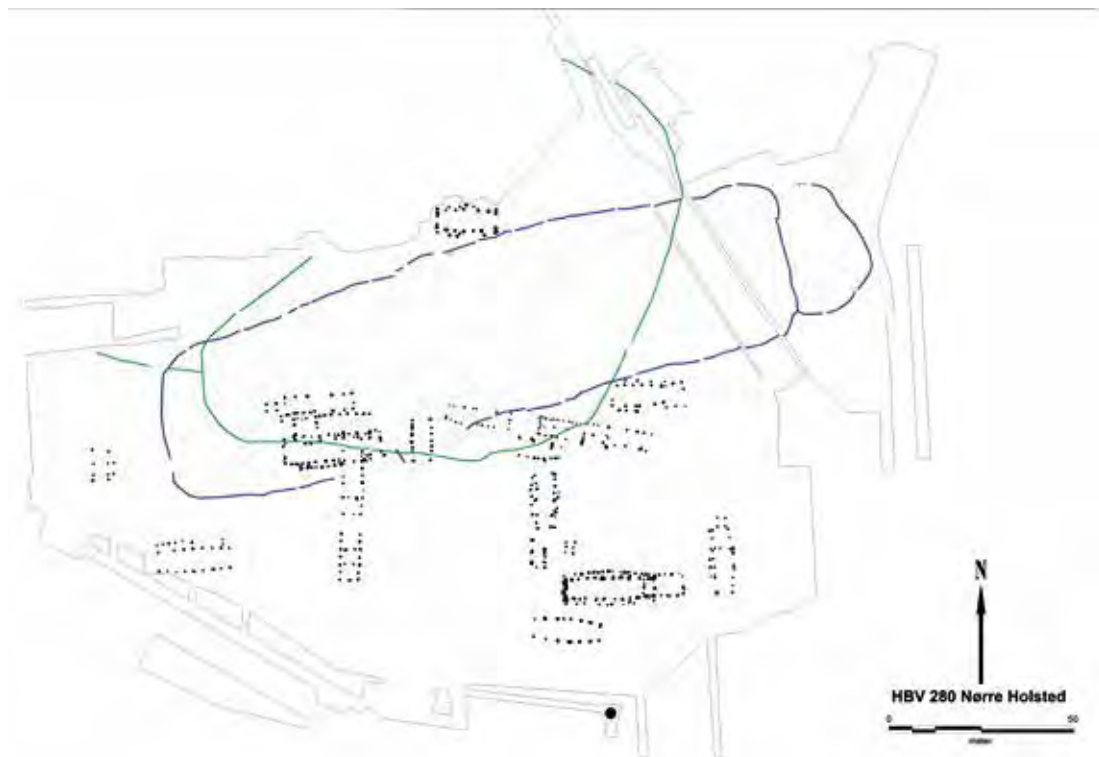
(ca. 200 f.Kr. – 0), som i dag er en del af undervisningsmaterialet på arkæologistudiet.

Den tidligmiddelalderlige bebyggelse repræsenteredes dér af 23 hustomter, hvilket især kunne bestemmes ud fra tomternes typer. Mod øst på pladsen synes husene at indgå i et nærmest firelænget gårdsanlæg omkring en åben plads. På hver side af denne gårdsplads har ligget et langhus med buede langvægge, og hertil en gruppe mindre bygninger. I alt er der sandsynligvis tale om tre separate gårde i to hovedfaser, som sammen repræsenterer en lille udflytterlandsby eller torp.

Desværre blev langtfra alle anlæg på pladsen udgravet, hvorfor det ikke er muligt at relatere særligt mange af de omkringliggende gruber og andre anlægstyper til bebyggelsen. Af samme årsag blev der heller ikke gjort mange genstandsfund ved udgravningerne, hvilket betyder, at vores kendskab til dagliglivet på gårdene er meget beskedent.

Den middelalderlige storgård på Åmarken

Den sidste gård eller udgravning, som skal behandles her, er også undersøgt af to omgange, og den er nok isoleret set den mest interessante middelalderlige gård, som Museet på Sønderkov hidtil har udgravet. Således blev en delundersøgelse foretaget i 2000-01 ved arkæolog Ejvind Hertz, og sidenhen endnu en del i 2012 ved arkæolog Janne Krøtel. Lokalteteten ligger på sydsiden af Holsted Å med udsyn over Holstedgårdpladsen og Holsted Kirke, som lå næsten midt imellem de to gårde. Gården er den hidtil største middelaldergård, der er påvist

De tre middelaldergårde, som blev udgravet forud for etableringen af motorvej E20 og Holstedtilkoblingen dertil. De grønne og blå linjer er landsbyhegn fra jernalderbebyggelsen, som også blev udgravet.

Grafik: Museet på Sønderkov.

i den nuværende Vejen kommune, idet gårdhegnet omgav et areal på næsten 10.000 m². Omfanget af gården blev dog først afklaret, da udgravningen i 2012 var tilendebragt. På den vestlige del af udgravningsfeltet fra 2012 fremkom spor efter huse og hegn fra ældre middelalder (1050-1250 e.Kr.). Middelalderlevnene bestod dér af to mindre øst-vest orienterede rektangulære huse, en let konstrueret nord-syd orienteret

bygning, et delvist udgravet udskudshus, en staklade, samt en meget velbevaret hegnsgrøft. Dertil blev der ved den tidligere udgravning i 2000-01 på arealet mod vest undersøgt syv huse samt flere hegnsgrøfter fra ældre middelalder. At der er tale om flere faser af byggeriet, er dog også tydeligt, for flere af de middelalderlige hustomter har ligget i karambolage med det middelalderlige gårdafgrænsende hegn.

De samlede kombinerede udgravningsplaner fra storgården ved Holsted Åmark. Planen er udfærdiget af Janne Krøtel, Museet på Sønderkov.

Mindst en af de middelalderlige gårdsfaser ved Holsted Åmark – som også er den umiddelbart mest interessante fase – har været indhegnet af den omtalte kraftige og

Rekonstruktionstegning af et hus med udskud. Baseret på udgravningsplaner fra undersøgelser af middelalderlig landbebyggelse.

Tegning: Svend Aage Knudsen for Museet på Sønderkov.

velbevarede hegnsgrøft. Hegnet afgrænsede gården mod vest, øst og syd, mens skrænten ned mod Holsted Å må formodes at have udgjort gårdens nordlige afgrænsning, hvorved gården havde let adgang til åløbet. Hovedhuset har været et stort og kraftigt funderet udskudshus, mens en mindre rektangulær bygning langs hegnsgrøften måske fungerede som værksted, lade eller stald. Gårdens størrelse tyder på, at der har boet en lokal storbonde ved Holsted Åmark. Det skal dog bemærkes, at der ved undersøgelsen i 2000-2001 blev erkendt et nord-sydgående stikhegn i form af en grøft, omtrent midt i det indhegnede areal. Området omkring dette hegn blev ligeledes afdækket i forbindelse med udgravningen i 2012, men de omtalte grøfter kunne ikke genfindes. Det kan derfor ikke udelukkes,

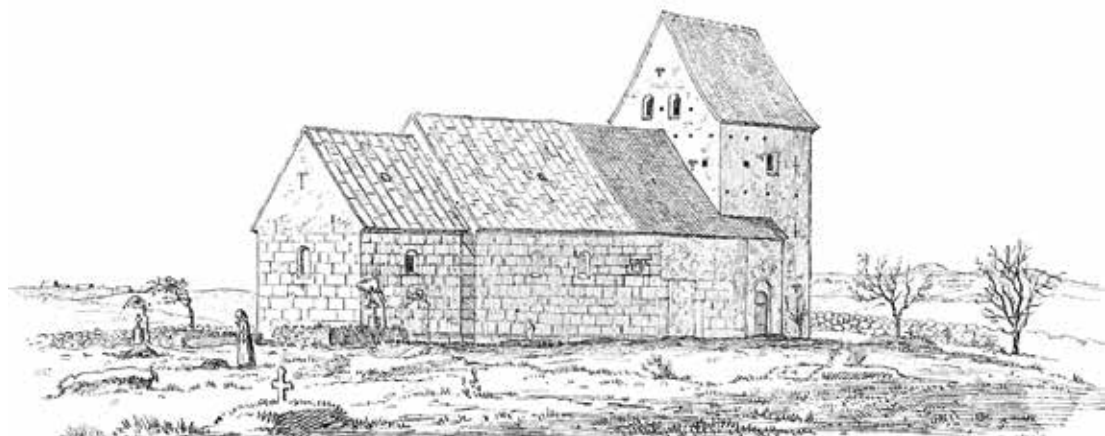
at den kraftige hegnsgrøft har tilhørt to gårde, som var adskilt omkring midten. Hovedhuset til den østlige gård må, hvis dette er tilfældet, ligge nord for det undersøgte areal. Dog kan der også være tale om en mindre indhegning tilhørende samme gård eller en senere tofteinddeling.

Den nedrevne romanske kirke og den flyttede moderne kirke

Som flere af de kirkebygninger, der endnu ses i det nuværende Vejen kommune, er den stående kirke i Holsted relativt ny. Kirken er rejst så sent som i 1886, hvorfor den ved første betragtning umiddelbart virker ligegyldig for forståelsen af Holsted i middelalderen. Men det er ikke helt sandt, for Holsteds første kirke var nemlig betragteligt

ældre, og eftersom flere dele af den nye kirke er bygget af materiale fra den gamle kirke, er det relevant at kaste lys over kirkens historie.

Den oprindelige kirke blev bygget der, hvor Holsteds kirkegård endnu ligger; lidt nord for selve Holsted – netop over for det punkt, hvor den før omtalte storgård trone- de på højdedraget på sydsiden af åbrinken. Kirken lignede de fleste landsbykirker i landet. De første faser af det kendte stenbyggeri blev således bygget efter de romanske idealer i ældre middelalder. Skib og kor blev rejst i kvadersten, men skibet blev nok forlænget allerede, mens man endnu arbejdede ud fra de romanske principper. Sidenhen – i yngre middelalder – blev vesttårnet tilføjet sammen med et våbenhus i tegl. Selv

*Holsteds romanske kirke, som den tog sig ud fra nordøst ved slutningen af dens brugstid.
Tegning af Magnus Petersen 1875. Danmarks Kirker, Ribe Amt.*

De to mest karakteristiske stenarbejder, der blev genbrugt i den nuværende Holsted Kirke var: Ovenfor Bjølund Trolde, som nærmest danser på kirkens gavl. Nedenfor et gnidebillede af runeindskriften, TUKI. De indhuggede runer var spejlvendt, men teksten er her vendt tilbage til læsbar stand. Begge fotos er taget af Erik Moltke, Nationalmuseet.

om kirken ifølge Ribe Oldemoder ikke var voldsomt rig i midten af 1300-tallet, så rummede kirkebyggeriet en række romanske detaljer i stenarbejderne, som afslørede, at der var lagt ikke ubetydelige midler i kirkens fremtoning. Eksempelvis var der flere fornemt bearbejdede granitsten, hvoraf en dørøverligger med et stiliseret træ i relief og et andet stenarbejde med en menneskelignende skikkelse bør fremhæves.

Især sidstnævnte er interessant, for skikkelsen kan knyttes til lokale sagn, som handler om kirkens anlæggelse. Ifølge fortællingen ville Holsteds borgere oprindeligt have placeret kirken andetsteds. Men Bjølund Trolde blev ved med at forpurre arbejdet, hvorfor kirken blev placeret der, hvor den lå, til den sidenhen blev revet ned. Mere faktuel er den runeindskrift, som for de fleste i dag er ukendt: nemlig en formodet kragsten, som i dag sidder genbrugt i den stående kirkes korgavl. På den kan mandsnavnet TUKI (Toke) læses. Det er forsigtigt foreslået, at denne Tuki var kirkens bygmester. Om ikke andet er Tuki den første Holstedborger, som nævnes i de historiske kilder.

Afslutning

Holsteds historie er lang og arkæologisk rimeligt veldokumenteret. Kirken og de endnu ældre gravhøje i byens nærområder står endnu som påmindelser om byens lange historie og udvikling. Men for den nyere videns vedkommende er det de arkæologiske udgravninger, som beretter mest, især når det gælder de store træk. Udgravningerne af byen har ikke kun bidraget til den lokale historie og viden, for udgravningsre-

sultaterne af de flerfasede gårde ved Nørre Holsted var årsag til, at undertegnede ønskede at undersøge, om manglen på jordgravede toftegrænser var et fænomen, der kunne spores i hele vores ansvarsområde, og derpå, om dette måske gjorde sig gældende for en hel region.

Det viste sig, at det faktisk var et træk på en meget stor andel af de sydjyske indlandsbebyggelser, hvorimod der ved kysterne oftere ses spor efter toftegrænserne. Ergo var der altså et interessant mønster at spore – et mønster, som ikke var opdaget, hvis det ikke havde været for udgravningerne ved Holsted. Alle udgravninger er nemlig vigtige, hvis de rigtige spørgsmål stilles.

Næste store spørgsmål er nu, hvordan man så afgrænsede sine gårde indbyrdes, som landskabslovene jo rent faktisk bød.

Noter

- 1 ARK-VEST – Arkæologi Vestjylland, Holstebro Museum, Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev, Museum Thy og Sydvestjyske Museer.
- 2 Grundvad og Poulsen 2017 samt Grundvad og Krøtel 2019.
- 3 Undersøgelserne af Pebringegården fra Karise Sogn på Sjælland er det mest velkendte eksempel på dette.
- 4 Rindel 1993.

Litteratur

- Grundvad, Lars og Poulsen, Martin Egelund: Brørup i Vikingetid og Middelalder i Fra Ribe Amt 2019, s. 7-15.
 Grundvad, Lars og Krøtel, Janne: Vejens middelalder i Fra Ribe Amt 2017, s. 33-44.
 Rindel, Per Ole: Motorvejen – et tværsnit gennem oldtiden i Fra Ribe Amt 1993, s. 18-36.

Lars Grundvad, født 1983, cand.mag. i middelalder- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderskov. Forsker primært i bondestenalder og vikingetid baseret på udgravninger udført af Museet på Sønderskov.

Martin Egelund Poulsen, født 1975, mag.art. i forhistorisk arkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderskov. Forsker primært i bondestenalder og ældre bronzealder baseret på udgravninger udført af Museet på Sønderskov.